

Morten Valbjørn

Studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten – om ørkenvandring, fatamorganaer, ørkenblomster og om at vandre i cirkler¹

Hvis debatten om demokrati i Mellemøsten i metaforisk forstand betragtes som en ørkenvandring, kan denne åbningsartikel af dette temanummer af *Politica* betegnes som den form for pauser, man holder på en lang og vanskelig færd for at orientere sig om, hvor man kommer fra og nu befinder sig. Ærindet kan for at blive i metaforikken siges at være at kortlægge hidtidige rejseruter og identificere rejsefæller såvel som vildveje og faldgruber for i den fremtidige færd at være bedre rustet mod at komme til at vandre i cirkler eller at se fatamorganaer, således som det hidtil ofte har været tilfældet. Dette sker gennem en undersøgelse af, hvordan spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten har været diskuteret i den generelle demokrati-litteratur, mellemøststudierne og orientalistikken, og hvordan denne problematik er relateret til det klassiske spørgsmål om, hvorvidt den mellemøstlige region skal opfattes som exceptionel, og hvilke implikationer dette bør have for studiet af mellemøstlig politik.

For en diskussion som den herværende om studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten kan det af flere grunde være fristende at tale om en „ørkenvandring“. Ud over udtrykkets overførte betydning i dansk sprogbrug om en mere eller mindre frugtesløs beskæftigelse, hvor udbyttet i hvert fald ikke står mål med indsatsen, er det for herværende sammenhæng også nærliggende at hæfte sig ved, hvordan vandring i ørkener kan være forbundet med en fare for, at man mister overblikket og orienteringssansen og derfor kommer til at fare vild eller at gå i cirkler, så man bliver ved med at komme tilbage til steder, man har været før. Man vil også kunne risikere at opleve fatamorganaer, hvor man mener at se noget, der faktisk ikke eksisterer. Hvis man kommer om foråret, vil man endvidere kunne være heldig og opleve hele ørkenen blomstre i et væld af farver, men uden at dette egentlig forandrer noget, for uger senere er alt ved det gamle. Det betyder ikke, at det i princippet er helt umuligt at få noget til at gro i en ørken. Det kræver imidlertid store investeringer, som det eksempelvis var tilfældet ved de famøse kunstvandede hvedemarkeder midt i den saudiarabiske ørken eller det israelske projekt om at få „ørkenen til at blomstre“. Ved at opholde sig i ørkenen i nogen tid vil man endvidere opdage, at i hvad der umiddelbart fremstår som goldt og livløst,

faktisk findes liv og aktivitet. Det foregår blot i det skjulte, under sten, i huler og ikke mindst om natten.

Hvis debatten om demokrati i Mellemøsten i metaforisk forstand betragtes som en sådan ørkenvandring, kan denne åbningsartikel af det herværende temanummer af *Politica* betegnes som den form for pauser, man holder på en lang og vanskelig færd for at orientere sig om, hvor man kommer fra og nu befinder sig med henblik på at genoverveje kommende rejseruter og -planer, således som metastudier poetisk er beskrevet af Shanyang Zhao (1991), der i samme forbindelse betoner, at ikke mindst ved vanskelige rejser, hvad en ørkenvandring må karakteriseres som, er det nødvendigt at gøre hyppige pauser. Fokus i det følgende er således rettet mod, hvordan spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i Mellemøsten har været studeret og diskuteret inden for den generelle demokratilitteratur, mellemøststudierne og orientalistikken. Ærindet kan for at blive i metaforikken siges at kortlægge hidtidige rejseruter og identificere rejsefæller såvel som vildveje og faldgruber for i den fremtidige færd at være bedre rustet og dermed undgå at komme til at vandre i cirkler eller at se fatamorganaer.

Mere specifikt vil diskussionen blive relateret til et antal mere principielle problematikker, som konstituerer en form for overordnet omdrejningspunkt for de forskellige bidrag i det herværende temanummers diskussion af en række dimensioner vedrørende spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten. Ud over at udløse en omfattende debat om et demokratisk Iraks (u)mulighed medvirkede den amerikansk-ledte invasion og afsættelse af Saddam Husseins regime i foråret 2003 samt forestillingen om, at dette ville kunne udløse en form for demokratisk domino-effekt i det ellers meget autokratiske Mellemøsten, således også til en reaktualisering og ny runde af en klassisk debat, der handlede om, hvorvidt den mellemøstlige region skal opfattes som exceptionel (se særnummer af *Arab Studies Journal* 1998), og hvilke implikationer dette i så fald bør have for studiet af mellemøstlig politik, herunder ikke mindst om forholdet mellem de generalistiske og meget teoribevindte samfundsvidenskabelige discipliner som politologien, områdestudiernes regionale ekspertise samt den klassiske orientalistik.²

Mysteriet om *det europæiske mirakel*

Det ualmindelige Vesten og det almindelige Mellemøsten

Mens Mellemøsten som det senere vil fremgå nærmest blev ignoreret i store dele af debatten omkring den tredje demokratiseringsbølge, vil man ved at gå længere tilbage i historien erfare, hvordan regionen tidligere har indtaget en prominent plads i den klassiske demokratidebat, hvor exceptionalisme-spørgsmålet også har spillet en central rolle. Som det ikke mindst er blevet (over)betonet i Edward Saids *Orientalism* (1978), har Mellemøsten ofte funge-

ret som Vestens „signifikante Anden“.³ Det gælder også i diskussioner vedrørende demokratiets fremkomst i Vesten, hvilket gerne er blevet kontrasteret med det såkaldte „orientalske despoti“. Helt tilbage til antikke skikkelser som Herodot og Aristoteles er det muligt at finde en sondring mellem en Orient med despotiske tyranner med absolut magt og en servil befolkning og den demokratiske græske bystat med frie borgere bevidste om deres borgerlige rettigheder (Lockman, 2004: 13). Denne forestilling om et demokratisk og dynamisk Vesten over for en despotisk og statisk Orient genoplives siden blandt andet i Montesquieus overvejelser om monarkistiske, republikanske og despotiske styreform, hvor det orientalske despoti, som blandt andet forklares med Mellemøstens varme klima, indgår som en central reference i, hvad der i realiteten er en indirekte kritik af de europæiske monarkiers despotiske tilbøjeligheder (Lockman, 2004: 47-48).

I modsætning til den senere exceptionalismedebat er det imidlertid ikke det fraværende demokrati i Mellemøsten, der udgør den egentlige gåde, men derimod det „europæiske mirakel“ (Bromley, 1994: 7). Frem til midten af det 20. århundrede var det således snarere den demokratiske styreform frem for despotiet, der blev opfattet som undtagelsen fra reglen. Hvad der krævede en særskilt forklaring, var derfor spørgsmålet om, hvorfor det netop var i Vesten, at man havde set udviklingen af moderne politiske og økonomiske fænomener som demokrati og kapitalisme, og det var i besvarelsen af dette spørgsmål, at Mellemøsten gerne i form af det Osmanniske Rige blev inddraget. Denne interesse for det „europæiske mirakel“ finder man eksempelvis hos Max Webers interesse for, hvordan samspillet mellem den protestantiske etik og den kapitalistiske ånd skabte en bestemt rationalitet, der udmøntede sig i særlige værdier og institutioner forskellig fra, hvad der karakteriserede blandt andet den islamiske civilisation, hvis samfundsmæssige forhold skulle være kendetegnet ved den såkaldte „sultanisme“ (Wolf-Gazo, 2005; Turner, 1974)

Rammen for denne debat om det „europæiske mirakel“ var således en form for spatiel opdeling af verden, gerne i form af forskellige civilisationer, hvor vestlige samfund blev opfattet som kvalitativt forskellige fra den resterende del af kloden, der var præget af statiske og despotiske samfund som følge af fraværet af de særlige betingelser, der skulle have gjort den vestlige civilisation dynamisk og demokratisk. Med andre ord fremstod demokratiet som en unik blomst kultiveret i vestlig muld og uden mulighed for at slå rod i det mellemøstlige ørkensand.

Denne opfattelse afspejlede sig også i den akademiske arbejdsdeling, hvor de forskellige discipliner inden for de gryende samfundsvidenskaber primært studerede økonomiske, politiske og sociale forhold i de vestlige samfund, mens den øvrige verden blev varetaget dels af antropologien, som beskæftigede sig med de såkaldte primitive samfund, og dels af orientalistikken, der tog sig af,

hvad der blev anset som højt udviklede men stivnede civilisationer i blandt andet Indien, Kina og den islamiske verden med en avanceret skriftkultur, udbredte religiøse systemer og en lang tradition for politisk organisering i store bureaukratiske imperier (Wallerstein, 1998). Denne arbejdsdeling, hvor Mellemøsten som del af en distinkt islamisk civilisation hørte under orientalisternes domæne, kom blandt andet til udtryk i en stærk filologisk og religionsvidenskabelig fokusering på det arabiske sprog og på islam, der blev anset som *a whole way of life* med forskrifter om alle livets aspekter. Gennem grundige studier af de klassiske religiøse kilder som Koranen og *hadith*, beretninger om Profeten Muhammeds gerninger og udsagn, samt kilder fra den islamiske civilisations guldalder, skulle det være muligt at få en forståelse af de underliggende og ikke umiddelbart observerbare dynamikker, som det var nødvendigt at have indsigt i for at forstå den såkaldte *homo islamicus* og de islamiske samfunds organisering, herunder deres angivelige despotiske og statiske karakter (Lockman, 2004: Ch 3; se også Binder, 1976). Kort fortalt skulle denne karakter således kunne henføres til forhold som en manglende sondring mellem politik og religion, fraværet af et autonomt civilsamfund, en fatalistisk indstilling til politik og forestillingen om Guds absolutte suverænitet, hvilket angiveligt skulle gøre forestillingen om folkelig suverænitet utænkelig. Regenten fremstod i stedet som „Guds skygge på jorden“, et samfunds love var guddommeligt åbenbarede frem for menneskeskabte, og det ideelle politiske styre skulle således være teo- frem for demokratiet. Denne forestilling kunne også genfindes i policy-kredse, som hos Lord Cromer, der ud over sin berømte bemærkning om, at et reformeret islam ikke længere er islam, også advarede mod, at man „for one moment imagine that the fatally simple idea of despotic rule will readily give way to the far more complex conception of orderly liberty“ (citeret i Editors, 1992: 5).

Vesten er, hvad Mellemøsten forsøger at blive – det almindelige Mellemøsten

I løbet af 1950'erne ændrer demokratidebatten karakter, hvilket ikke mindst sker under indtryk af, hvad der til tider betegnes som fremkomsten af den *liberale* moderniseringsteori, der ligesom den samtidige etablering i USA af de såkaldte områdestudier i det mindste delvist skal ses i lyset af den gryende Kolde Krig.⁴ Den vestlige model for økonomisk og politisk udvikling kommer nu, i princippet i hvert fald, til at fremstå som åben for alle andre samfund, idet den konstituerer endemålet for en global og universel moderniseringsproces, hvor samfund antages at bevæge sig fra en såkaldt „traditionel“ organisering til det „moderne“ deltagersamfund i masseforbrugets epoke, således som det malende udtrykkes i W.W. Rostows „ikke-kommunistiske manifest“ (1960). Frem for at forstå forskelle mellem samfund i spatielle termer i form af en

opdeling af verden i forskellige civilisationer, betragtes de nu snarere fra et temporalt perspektiv, hvor nogle samfund er nået længere end andre i den samme moderniseringsproces, som alle før eller siden må gennemløbe, og i det øjeblik de opnår et givent moderniseringsniveau, er det også forventningen, at de vil blive demokratiske. Selvom demokratiet måske var en blomst oprindeligt dyrket i den vestlig have, var det med andre ord forventningen, at den ved korrekt kultivering også ville kunne slå rod andre steder.

Fra dette perspektiv synes hverken vestlige eller mellemøstlige samfund således at fremstå som særegne eller exceptionelle. Frem for at betragte Mellemøsten som del af en islamisk civilisation, der er fundamentalt forskellig fra en vestlig, anses regionen derimod som hørende til den del af verden, der befinder sig midt i en moderniseringsproces svarende til den, som de vestlige samfund allerede har gennemløbet. I sin klassiske studie om *The Passing of Traditional Society – Modernizing the Middle East* peger Daniel Lerner med henvisning til den „vestlige model“, hvor den demokratiske styreform udgør „the crowning institution of the participant society“ (Lerner, 1958: 64), meget sigende på, hvordan „the same basic model reappears in virtually all modernizing societies on all continents of the world, regardless of variations in race, color, creed“ (1958: 45). I en af bogens mest berømte passager forklares det på den baggrund, at „what the West is (...) the Middle East seeks to become“ (1958: 47), og det understreges i forlængelse heraf, hvordan „Middle Eastern modernizers will do well to study the historical sequence of Western growth“ (1958: 46). I valget mellem „Mekka or mechanization“, som Lerner udtrykker det, ser han dog udfaldet som nærmest på forhånd givet, idet islam, der her repræsenterer det „traditionelle“, vurderes som „absolutely defenseless“ over for de mange og store omvæltninger af det mellemøstlige samfund, som moderniseringsteoretikerne havde langt skarpere blik for end de klassiske orientaler.

Denne forestilling om, at de vestlige samfund udgør en form for samlet „blue print“ for den øvrige verden, hvor politisk og økonomisk udvikling forventes at gå hånd i hånd, ligesom modernisering forstås som vestliggørelse, afspejler sig også i den akademiske fokusering og arbejdsdeling. Som Lisa Anderson (2006: 192) har peget på, foregår der således et fokusskifte bort fra den tidligere store interesse for Mellemøstens fjerne fortid, ikke mindst islams normative periode, til fordel for aktuelle forhold. Mens de nye mellemøstlige uafhængige stater både mere og mindre nære historiske bagage på denne vis kom til at fremstå relativt uklar og uerkendt, syntes deres fremtid som velstående, liberale demokratier formet efter et amerikansk forbillede til gengæld lysende klar. Denne udvikling afspejlede sig også i, at den filologisk og historisk orienterede orientalistik blev trængt i baggrunden af den globaliserende samfundsvidenskab, der i stigende grad også begyndte at beskæftige sig med

ikke-vestlige samfund. Dette skete i et samarbejde med de nyoprettede interdisciplinære områdestudier, hvis mindre filologiske orientering og større kendskab til forskellige samfundsvidenskabelige metoder kombineret med sproglige kundskaber og en specifik viden om og erfaring med nutidige politiske, økonomisk, kulturelle og sociale forhold i en given region gjorde dem til oplagte „juniorpartnere“ i arbejdet på at identificere de generelle dynamikker, der kendetegnede overgangen fra en traditionel til moderne samfundsform (Pye, 1975; Posusney, 2004). I 1950-60'erne indgik Mellemøsten således i høj grad som en integreret del af den generelle samfundsvidenskabelige debat om udviklingslandene, ligesom mellemøstforskere kom med vigtige bidrag til den generelle politologiske debat blandt andet vedrørende demokratisering. Ud over Lernalternatives allerede omtalte studie af modernisering i Mellemøsten, der meget sigende blandt andet er baseret på efter datidens standarder ganske avancerede survey-undersøgelser, og som kom til at stå som et af hovedværkerne inden for den tidlige moderniseringsteori, kan man også pege på Charles Issawis (1956) studie af forholdet i Mellemøsten mellem økonomisk udvikling og demokrati, der på mange måder foregriber Seymour Martin Lipsets berømte behandling af samme emne.

Demokrati i Mellemøsten – *so passé*
– Mellemøsten som del af en (hidtil) ualmindelig tredje verden
Disse optimistiske forventninger til den igangværende moderniseringsproces kom i stigende grad til at stå i en skærende kontrast til den faktiske udvikling i Mellemøsten. 1950'erne og 1960'erne var således præget af regional og intern ustabilitet i form af kolde og varme krige såvel som borgerkrige og hyppige militærkup. Endvidere blev den første uafhængighedsperiodes alt andet end perfekte demokratiske eksperimenter med delvist manipulerede flerpartisystemer bragt til ophør og afløst af autoritære regimer af enten konservativ eller arabisk-nationalistisk/socialistisk karakter, og trods store velstandstigninger som følge af 1970'ernes olieboom blev Golfen ikke transformeret til en frodig demokratisk have, således som moderniseringsteorien ellers forventede. Samtidig ændrede det intellektuelle klima sig i takt med den tiltagende supermagtsrivalisering, hvor stabilitet og inddæmning af sovjetisk indflydelse nu blev prioriteret højere end demokratifremme. Denne udvikling afspejler sig også i debatten vedrørende mellemøstlig politik, hvor 1950'ernes fokusering på og store forhåbninger til demokratisering i Mellemøsten nu fremstod som *so passé*, som Michael Hudson (1988) har beskrevet den efterfølgende stemning, og spørgsmålet forsvinder næsten helt fra den akademiske dagsorden i de følgende årtier.

Selvom den faktiske udvikling ikke fulgte den forventede, og Mellemøsten ikke syntes at nærme sig den vestlige model, fremstod regionen frem til

1980'erne imidlertid ingenlunde som exceptionel i sammenligning med mange andre dele af den ikke-vestlige verden, der også havde afvejet fra den forudsagte kurs. Det var således heller ikke blot i studiet af mellemøstlig politik, men mere generelt, at der i 1960'erne og 1970'erne var en vigende interesse for spørgsmålet om demokrati i udviklingslandene. Samtidigt var der en voksende kritik af den liberale moderniseringsteoris etnocentrisme og manglende blik for forskellene mellem de nyligt uafhængige ikke-vestlige samfund og den interne og eksterne situation, de vestlige samfund i sin tid havde stået i. I Samuel Huntingtons (1968) *Political Order in Changing Societies*, der gerne regnes som et af de centrale værker i, hvad der er blevet betegnet som den *konservative* moderniseringsteori, er interessen eksempelvis snarere rettet mod, hvordan man kan etablere orden end demokrati, og det betones i den forbindelse, hvordan økonomisk og institutionel udvikling, om nødvendigt skabt ved en „hård autoritær hånd“, må gå forud for en egentlig demokratisering, som ellers risikerer blot at udvikle sig til kaos og anarki. Med andre ord ville økonomisk og politisk udvikling ikke gå hånd i hånd, men i bedste fald følge efter hinanden. Den neo-marxistiske afhængighedsteori anlagde en noget anden form for kritik, der især angik det manglende blik for, hvordan periferien var blevet underudviklet i den koloniale periode og fortsat var afhængig af centermagterne, hvis udbytning blandt andet fandt sted gennem støtten til lokale autoritære *comprador*-regimer, men som Hudson (1988) bemærker, stod demokratispørgsmålet heller ikke her særlig højt på dagsordenen.

Denne kritik og de heraf affødte nye tematikker i den generelle debat kan også aflæses i diskussionerne om mellemøstlig politik, der i denne periode især kom til at handle om emner som militærets rolle i politik, den arabiske nationalismes karakter, den israelsk-arabiske konflikt, et-partistatens struktur, den koloniale arv og hvordan olien blot reproducerede det klassiske center/periferi afhængighedsforhold. Mellemøsten var således fortsat integreret i den mere generelle, men nu mindre demokratifokuserede debat, hvor Ægypten, Syrien og Irak eksempelvis indgik i diskussioner af årsager til og konsekvenser af militærkup, ligesom der også var mellemøstforskere såsom Samir Amin blandt de centrale skikkelser inden for de toneangivende teoretiske strømninger.

Kolonialismen var dog ikke den eneste form for historisk arv, der i denne periode kom i søgelyset som forklaring på, hvorfor modernisering havde vist sig langt vanskeligere end forventet og i øvrigt hverken behøvede at være identisk med vestliggørelse eller demokratisering. I nogle af de senere moderniseringsteori-inspirerede studier, der fortsat arbejdede med traditionel/moderne modstillingen, samlede interessen sig – ikke mindst efter den uventede islamske revolution i Iran – således i stedet mod den *islamske* arv som forklaring på, hvorfor Mellemøstens såkaldte „traditionelle strukturer“ havde vist sig at være mere sejlvivede end først antaget. I den forbindelse reintroduceres en række af

den klassiske orientalistiks forestillinger om islam som nøglen til forståelsen af de mellemøstlige samfunds karakter. I en diskussion i *Politics in the Middle East* om, hvorfor det har været så vanskeligt at transformere velstand til velfærd og herigennem høste moderniseringens frugter, peger James Bill og Carl Leiden eksempelvis på den manglende politiske udvikling i det *islamske* Mellemøsten, hvor traditionelle magtmønstre skulle have overlevet, og de henviser i den forbindelse til, hvordan Profeten Muhammed gennem hele den islamiske historie frem til i dag skulle have udgjort „the model par excellence of political leadership“ (Bill og Leiden, 1984: 29, 13x).

Et islamisk Mellemøsten ude af trit med Historien – Den tredje bølge og det ualmindelige Mellemøsten

Frem til 1980'erne fremstod Mellemøsten således ikke som exceptionel i forhold til den øvrige ikke-vestlige del af verden, hvor det også stod klart, at til trods for at det som sådan ikke var principielt umuligt, ville det være væsentligt vanskeligere at få demokratiet til at blomstre i ikke-vestlig muld, og selvom de specifikke begrundelser varierede, var der generel enighed om, at resultatet næppe ville være identisk med den vestlige have.

Dette billede af Mellemøsten ændrede sig imidlertid, da den såkaldte tredje demokratiseringsbølge, der havde sit udspring i 1970'ernes Sydeuropa, i det følgende årti skyllede over Latinamerika og efter 1989 fik demokratiet til at spire i Østeuropa og dele af Asien og Afrika. Som Ghassan Salamé (1994: 1) har anført, kom denne udvikling ikke blot til udtryk i „a new wave of universalism“ men også i (gen)opståelsen af forestillingen om en særlig „Arab and/or Islamic ‘exceptionalism’“. På den ene side var denne periode karakteriseret ved en global demokratisk *Zeitgeist* af uset rækkevidde og intensitet (Shin, 1994: 169). Det gav sig blandt andet til udtryk i optimistiske forventninger om, at demokratiseringsbølgen denne gang ikke ville blive afløst af modbølger og tilbageslag. Murens fald markerede således ikke blot enden på Den Kolde Krig, men også Historiens afslutning forstået således, at vi skulle være nået til „the endpoint of mankind’s ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government“ som udviklingen på triumferende vis blev udlagt af Francis Fukuyama (1989: 4; 1992). Dette afspejlede sig også i den vildtvoksende demokrati litteratur, der i modsætning til tidligere tiders interesse for strukturelle forudsætninger for demokrati var præget af en antagelse om, at demokrati i princippet kunne og burde fremmes overalt, således at succesfuld demokratisering mest af alt kom til at fremstå som et relativt teknisk spørgsmål om at bruge det rigtige design (Heydeman 2006: 150).

På den anden side finder man også en opfattelse af Mellemøsten som værende „out of step with History“, som det udtrykkes af Mark Heller (1990).

Selvom det ikke eksplicit var Fukuyamas store 'Historie', der blev henvist til, er bemærkningen ikke desto mindre meget rammende for, hvordan den mellemøstlige region blev betragtet i denne eksploderende transitologidebat, der for alvor var med til at genindsætte demokratispørgsmålet øverst på den politologiske dagsorden. Mens der i overensstemmelse med den nye og meget optimistiske universalistiske bølge var en opfattelse af, at demokratier i princippet kunne opstå under vidt forskellige socioøkonomiske og kulturelle forhold, var der dog ikke særlig stor tiltro til, at demokratiseringsbølgen også ville skylle over Mellemøsten og transformere, hvad der blev opfattet som en ualmindelig gold autokratisk ørken, til en frodig have af blomstrende demokratier. I en række store komparative demokratistudier blev regionen for eksempel helt ignoreret, således som det eksempelvis var tilfældet i det ellers meget omfattende firebindsværk *Democracy in developing countries* (Diamond et al., 1988; se også Diamond et al., 1990; O'Donnell et al., 1986) og som Marsha Pripstein Posusney (2004: 127) har peget på, fandt mellemøstforskeres potentielle bidrag til den generelle demokratidebat ofte kun vej til specialiserede mellemøsttidsskrifter, ligesom deres bøger forblev ukendte uden for mellemøststudiemiljøet.

Mens denne udeladelse ofte blot blev forbigået i tavshed, begrundes det eksplicit hos Larry Diamond, Juan Linz og Seymour Martin Lipset, der i indledningen til omtalte værk forklarer, at „Islamic countries of the Middle East and North Africa generally lack much previous democratic experience, and most appear to have little prospect of transition even to semi-democracy“ (1988: xx). Denne betoning af, hvordan det er regionens *islamiske* lande, der ikke synes at have nogen nævneværdig udsigt til demokratisering, er meget karakteristisk, idet det ofte var islams udbredelse i denne del af verden, der blev henvist til som forklaring på, hvorfor den generelle demokratiseringslitteratur ikke behøvede at beskæftige sig med Mellemøsten i sine komparative studier. I en diskussion om, hvorvidt flere lande ville blive demokratiske, pegede Huntington (1984: 208, 216) eksempelvis på, hvordan islam ikke havde været et særlig gæstfrit sted for demokratiet. Han forudså på linje med Diamond, Linz og Lipset, at der var ringe udsigt til en demokratisk udvikling i Mellemøstens islamiske lande, hvilket var et synspunkt, han genfremsatte det følgende årti, hvor han forklarede, at „Islamic culture explains in large part the failure of democracy to emerge in much of the Muslim world“ (Huntington, 1996: 29).⁵ Som underbygningen herfor støttede han sig især til *clash of civilizations*-begrebets egentlige fader⁶ Bernard Lewis, som var rundet af den klassiske orientalistiske tradition og gennem årtier og med argumenter som dem, der blev gengivet i afsnit I, havde forklaret, hvordan islams historie og grundlæggende karakter skulle have gjort islamiske samfund ualmindeligt dårligt påklædte til det liberale demokrati (se fx Lewis, 1993; se også genoptrykket af 50 års artik-

ler i Lewis 2004). Selvom Lewis var en særlig yndet reference, når islams betydning for Mellemøstens angiveligt særligt demokratiresistente karakter skulle forklares, blev der også trukket på, hvad Sadowski (1993) har betegnet som den *neo-orientalistiske* tradition med skikkelser som Patricia Crone, Martin Kramer og Daniel Pipes, såvel som på andre af den klassiske orientalistiks *grand old men* som Elie Kedourie (1994: 1, 5; se også 1987), som ofte er citeret for sin erklæring i *Democracy and Arab Political Culture* om, at

„democracy is quite alien to the mind-set of Islam (...) there is nothing in the political tradition of the Arab world – which are the political traditions of Islam – which might make familiar, or indeed intelligible, the organizing ideas of constitutional and representative government“.

Denne opfattelse af Mellemøsten som en exceptionel islamisk region, hvor der på nær den lille jødiske „demokratisk oase“ Israel ikke var noget egentligt håb for, at demokratiet kunne slå rod, genfindes også i den mere policy-orienterede del af 1990'ernes generelle demokratidebat.⁷ I en diskussion om, hvorvidt Golf-krigen 1990/1 kunne og burde bruges som anledning til at forsøge at få den igangværende demokratiske revolution i Østeuropa til at sprede sig til Mellemøsten ved at afsætte Saddam Hussein og samtidig kræve, at den kuwaitiske al-Sabah-familie gennemførte demokratiske reformer, lod George Bush den ældre således eksplicit forstå, at „the war wasn't fought about democracy in Kuwait“. Det var et synspunkt, der harmonerede med den generelle skepsis i forhold til muligheden for, at man ved at gennemtvinge et regimeskifte i Bagdad kunne bane vejen for et mere demokratisk Irak eller for den sags skyld Mellemøsten. Det var således naivt at tro, at der ventede en 'jeffersonsk demokrat' i kulissen, hvis Saddam Hussein blot forsvandt, forklarede Colin Powell. Dette skulle med Daniel Pipes' ord hænge sammen med, at Mellemøsten „is a region which marches to its own beat, nearly immune to such happy global developments as democratization“, og han advarede på den baggrund mod at bilde sig ind, at det i Irak ville være muligt at gentage succesen fra efterkrigstidens Japan og Tyskland. Denne generelle skepsis over for muligheden for, at demokratisering kunne eller burde gennemtvinges, genfindes såvel hos Thomas Friedman (2006), ifølge hvem det var illusorisk at tro, at det var muligt at bryde Mellemøstens såkaldte Hama-regler,⁸ der dikterede „rule or die“, som hos Fuad Ajami, der fandt det upassende at rejse demokratispørgsmålet, idet USA's rolle i Golfen var at fremme orden, ikke at gennemtvinge sin egen styreform. Richard Haas argumenterede på tilsvarende vis, at USA ikke havde nogen ret til at tvinge andre til at blive demokratiske, og ifølge Lewis var det kun den muslimske befolkning i regionen, der selv kunne og skulle afgøre deres skæbne, og aktiv ekstern indblanding ville blot risikere at gøre tingene værre og under alle omstændigheder ikke skabe demokrati.

Ta'addudiya og *dimuqratiyya* som 1990'ernes politiske sprog – Den tredje bølge og det almindelige Mellemøsten

Denne opfattelse af Mellemøsten som en gold autokratisk ørken i en verden, der ellers var præget af demokratiets hastige knopskydning i de fleste andre regioner, placerede ikke blot regionen som et område af marginal interesse såvel for den generelle politologiske debat, der især var optaget af at studere de mange demokratiske transitioner, som for konkrete politikker som Clinton-doktrinen om „democratic enlargement“, hvori Mellemøsten måske ikke formelt, men reelt ikke forekom at indgå (Gambill, 2003; Heydemann, 2006). Den gav også anledning til en eksistentiel bekymring især hos de mellemøstforskere, der beskæftigede sig med mellemøstlig politik, idet de frygtede at blive isoleret fra og ignoreret i den generelle politologiske debat på et tidspunkt, hvor behovet for og nytten af områdestudier var omtvistet.

De tidlige 1990'ere var således præget af en debat om, hvorvidt den Kolde Krig såvel som „Historiens“ afslutning også burde markere områdestudiernes endeligt. Der var på sin vis blot tale om en ny runde af den klassiske områdestudiekontrovers, der med vekslende intensitet har udspillet sig mellem interdisciplinære regionale specialister med sprogkundskaber og erfaring fra „felten“ og disciplin-orienterede og teori- og metodestærke generalister, der gennem tiden har anklaget hinanden for henholdsvis at være excentriske *fact collectors*, der fortaber sig i forskellige obskure sandkorn i den mellemøstlige ørken, og for at være lænestolsforskere, fra hvis elfenbenstårn Mellemøsten blot fremstår som „large dry desert blurs“, som det spidsformuleres hos James Bill (1996: 506; se i øvrigt Hall, 1947; Pye, 1975; Binder, 1976; Easton, 1991; Tessler et al., 1999; Valbjørn og Erslev Andersen, 2005).

Magtbalancen var denne gang imidlertid i generalisternes favør. Med udsigt til, at vi i en „post-Historisk“ globaliseret verden alle snart ville spise *Big Macs* og tale engelsk, som Rashid Khalidi (2003: 183) har karakteriseret datidens fremherskende ånd, ville der således være mindre behov for områdestudiernes skarpe blik for særlige regionale forhold end for tematiske og tværregionale studier af spørgsmål af global relevans såsom demokratiske transitioner (Tessler et al., 1999: x). De områdestudier, som beskæftigede sig med regioner, hvor den tredje demokratiseringsbølge for alvor havde haft sin indvirkning, kunne fortsat hævde en eksistensberettigelse svarende til 1950'ernes 'junior partnere', men denne gang i arbejdet med at formulere transitologiens love.⁹ Dette var imidlertid vanskeligere for mellemøststudierne, hvis region som beskrevet i vidt omfang blev ignoreret i den generelle demokratidebat. Samtidig var mellemøststudierne også dårligt klædt på til at forklare denne angivelige „arabisk/islamiske exceptionalisme“, hvilket skal ses i forlængelse af Suids sønderlemmende orientalemekritik. Anklagen om, at forskere som led i en vestlig måde at dominere og udøve magt på skulle have deltaget i en

„orientalisering“ af Mellemøsten som fremmedartet, eksotisk og anderledes (Said, 1978: 29), havde primært været rettet mod orientalistikken, men her blev den nærmest ignoreret. I stedet var det inden for mellemøststudierne, at kritikken fik sin primære indvirkning i form af en latent berøringsangst over for temaer, der uintenderet kunne medvirke til en „orientalisering“ af mellemøstlige forhold.

Det er i denne kontekst, at Khalidi (1995) i sin egenskab af formand for det amerikanske mellemøstforbund spørger: „Har mellemøststudierne en fremtid?“, og som svar anfører, at der er tale om „alvorlige problemer“, der kun lader sig løse ved at bryde ud af „den mellemøstlige ghetto“ og at lære at agere inden for vores respektive discipliner, hvor fremtiden ligger. Denne opfordring blev i vidt omfang fulgt gennem 1990'erne, hvor mellemøstforskere med særlig interesse for politiske forhold eksempelvis gjorde sig store bestræbelser for på samme tid at tale ind i den fremherskende demokratiseringsjargon og udfordre forestillingen om Mellemøsten som så exceptionel, at regionen hverken kunne bidrage til den generelle demokratidebat eller trække på erfaringer herfra. Denne tendens fik gennem årtiet forskellige delvist overlappende udtryk.

Nogle forsøgte at gendrive udsagnet om, at Mellemøsten var uden tidligere demokratiske erfaringer med henvisning til tidligere „(semi)demokratiske oaser“ som det sene osmanniske riges rådgivende forsamlinger, den iranske konstitutionelle revolution i 1905-6 og de forskellige flerpartivalg og parlamenter i første halvdel af det 20. århundrede (Bromley, 1997). På tilsvarende vis blev der peget på, hvordan det allerede i den tredje demokratiseringsbølges tidlige fase var muligt at iagttage politiske åbninger såsom den ægyptiske *infitab*-politik og genindførelsen af flerpartisystemet i 1976.

Andre var optaget af at spotte alle mulige demokratiske spirer som indikation på, at der foregik drastiske forandringer i Mellemøstens autokratiske ørken, som således synes at være ved at antage et grønt skær. Som begrundelse for, hvorfor mellemøstforskere trods 1950'ernes skuffelse igen burde beskæftige sig med demokratspørgsmålet, pegede Hudson (1988, 1991; se også Norton, 1993; Ibrahim, 1993) eksempelvis på, hvordan regionens autokratiske regimer befandt sig i en tiltagende legitimitetskrise, som blev forstærket af de mange forandringer andre steder i verden. Det havde ikke blot afspejlet sig i, at *ta'addudiya* (pluralisme) og *dimuqratiyya* (demokrati) nu figurerede som prominente begreber i det mellemøstlige politiske sprog svarende til, hvad man så andre steder. Det skulle også allerede have givet sig udtryk i markante politiske åbninger i form af valg til genåbnede parlamenter og fremkomsten af et vibrerende civilsamfund i Jordan, Ægypten, Marokko, Algeriet, Tunesien, Kuwait, Libanon og Yemen ligesom Saudi-Arabien havde etableret et rådgivende råd, og det syriske parlament var udvidet med 60 uafhængige kandida-

ter. Og som Hudson (1991: 409) optimistisk pegede på, havde selv Saddam Hussein i kølvandet på Kuwait-krigen erklæret, at Irak skulle være et demokratisk samfund med retssikkerhed og flerpartisystem.

På den baggrund var der endvidere stor interesse for at introducere teoretiske modeller og begreber fra den generelle demokratidebat udviklet på baggrund af erfaringer fra andre dele af verden. I *Political Liberalization & Democratization in the Arab World – theoretical perspectives* henvises der således flittigt til skikkelser som Diamond, Linz, Lipset osv., og bogens tre redaktører indleder med at understrege, hvordan bogen skal introducere og systematisk undersøge centrale *teoretiske* problematikker (Brynen et al., 1995). Et af disse var civilsamfundsbegrebet, der ligesom i den generelle demokratiseringsdebat nød stor opmærksomhed hos mellemøstforskere, således som det kom til udtryk i det store projekt om *Civil Society in the Middle East* (Norton, 1994). Det var således forventningen, at de dynamikker, der karakteriserede udviklingen i Mellemøsten, ville svare til dem, man havde fundet i andre regioner, der befandt sig i en transition, og ved at invitere til tværregionale sammenligninger udgjorde civilsamfundsbegrebet et nyttigt redskab til at bekæmpe forestillingen om en mellemøstlig exceptionalisme, som det ganske repræsentativt for tidens ånd blev forklaret af Eva Bellin (1994: 510).

Ud over at applicere begreber og teorier udviklet i andre kontekster – den tunesiske udvikling blev eksempelvis analyseret i lyset af den spanske/latinamerikanske pagt-model (Anderson, 1991) – blev der også gjort store bestræbelser på at gendrive den klassiske forestilling inden for orientalistikken om islams nærmest iboende despotiske karakter. Ikke mindst John Esposito og John Voll (1996; Voll og Esposito, 1994; se også Esposito og Piscatori, 1991) var således meget optaget af at vise, hvordan de islamiske primærkilder rummede en række centrale forestillinger og begreber, som kunne udgøre fundamentet for et autentisk islamisk demokrati, hvilket nogle tolkede som bevis for islams grundlæggende demokratiske karakter, mens andre som Fred Halliday (1995: 116) snarere så det som udtryk for, at det ikke gav mening i det abstrakte at diskutere, om islam som sådan var (u)demokratisk eller ej.¹⁰ I en Said-inspireret bredside mod orientalistikken i dennes klassiske og nyere inkarnationer anførte Yahya Sadowski endvidere, at det netop var denne tvetydighed, der blev gjort brug af i denne næsten altid demokratiske tilgang til mellemøstlige forhold:

„when the consensus of social scientists held that democracy and development depended upon the actions of strong assertive social groups Orientalists held that such associations were absent in Islam. When the consensus evolved and social scientists thought a quiescent, undemanding society was essential to progress, the neo-Orientalists portrayed Islam as beaming with pushy, anarchic solidarities. Middle East Muslims, it seems were doomed to be eternally out of step with intellectual history“ (Sadowski, 1993: 19).

I stedet for at fokusere på islam som forklaring på, hvorfor Mellemøsten traditionelt havde udgjort et så relativt barskt klima for demokratiet, rettede interessen sig i stedet mod mindre exceptionelle og typisk mere socioøkonomiske dynamikker, som i princippet også kunne findes andre steder. I lederen af et *MERIP* temanummer om „Democracy in the Arab World“ blev det eksempelvis betonet, at det ikke var islam men oliens (u)forenelighed med demokrati, der var det centrale spørgsmål (Editors, 1992: 47). Det var netop, hvad der var i fokus hos Giacomo Lucianis (1987, 1994) indflydelsesrige introduktion af rentierstatsbegrebet og overvejelser om sammenhængen mellem regimetyper og statens økonomiske fundament. Ud over at kunne give en ikke-islamisk forklaring på, hvorfor 1970'ernes oliegenererede rigdom ikke havde transformeret Golfen til en frodig demokratisk have, således som moderniserings-teorien havde forventet, gav denne politisk-økonomiske tilgang også grund til håb om, at regionen ikke var dømt til altid at være ude af trit med „Historien“. Der var således en forhåbning om, at de faldende oliepriser ville medvirke til at sætte regimerne under pres, hvilket blev understøttet af, at de demokratiske åbninger i eksempelvis Jordan, Algeriet og Tunesien netop havde fundet sted i kølvandet på økonomiske kriser (Brynen, 1992; Hudson, 1988).

I kontrast til den fremherskende holdning i den generelle demokratidebat var der inden for Mellemøststudier således en opfattelse om, at Mellemøsten med Simon Bromleys (1997: 329) ord ikke var „different in kind but only in degree“, og at den mellemøstlige demokratiseringsproces blot var lidt langsommere end den, man havde set i andre dele af verden. Den langsigtede trend gik imidlertid i retning af større liberaliseringer og mere repræsentative styre (Hudson, 1991: 426), og det var derfor på høje tid at holde op med at tale om en særlig mellemøstlig exceptionisme i diskussioner om globale trends (Norton, 1993: 216).

Fra *demo-cracy* til *post*-democratization – det ualmindelige Mellemøsten

Da årtusindet gik på held, mindede regionen imidlertid fortsat mere om en gold autokratisk ørken end en frodig demokratisk have. I lyset af lighedstrækkene med 1950'ernes store men uindfrie forventninger var det nærliggende at betragte situationen, som hvis man havde bevæget sig i cirkler og i de „*demo-cracy*“ 1990'ere blot var nået tilbage til 1950'erne, hvor man som ved et fatamorgana også havde forvekslet forandringer med demokratisering. Hvis man konsulterede nogle af de store demokratiopgørelser (Freedom House, Polity IV), fremstod det arabiske Mellemøsten ikke blot fortsat som den mest ufrie region i verden, men også som den eneste, der fra de sene 1980'ere til begyndelsen af det nye årtusinde ikke var blevet nævneværdigt mere demokratisk, og den mellemøstlige demokratikløft var under den tredje demokratis-

ringsbølge således snarere uddybet end indsnævret (Schlumberger, 2006; se også Blecher, 2003; Bellin, 2004b). Samtidig stod det klart, at flere af de teoretiske modeller og begreber fra den generelle demokratidebat fremstod som mindre frugtbare i en mellemøstlig kontekst. Pagtmodellen fra de spansk/latin-amerikanske transitioner viste sig eksempelvis ikke særlig nyttig til at forstå den tunesiske udvikling (Anderson, 1999), ligesom der var en stigende erkendelse af, at et vibrerende civilsamfund ikke nødvendigvis behøvede at bane vejen for en demokratisering, men kunne som i Jordan også være en del af regimets måde at bevare den sociale kontrol på (Wiktorowicz, 2001; se også Brumberg, 2003). De forventede demokratiske sideeffekter af 1990'ernes økonomiske kriser og liberaliseringer viste sig endvidere ikke at være andet end en *Grand Delusion* (Kienle, 2001), hvor regimerne efter kortvarige politiske åbninger blot reorganiserede deres magtbase gennem en selektiv kooptering af de nye *crony capitalists*, som ikke pressede på for nogen egentlig demokratisering. Endelig stod det også klart, at gennemførelsen af valg, hvilket i perioden 1989-99 foregik hele 80 gange – til præsidentposter, parlamenter, lokale råd, fagforeninger og handelskamre (Ehteshami, 1999: 204) – hverken ændrede de reelle magtforhold eller behøvede at repræsentere et skridt på vejen til et egentligt demokrati, men kunne i nogle tilfælde ligefrem bidrage til en bevægelse i den modsatte retning (Lust-Okar, 2006; Schwedler og Chomiak, 2006).

Udviklingen i 1990'erne fremstod på denne vis, som hvad Daniel Brumberg (2003) har betegnet som en „transition to nowhere“, hvor de såkaldte „liberaliserede autokratier“ efter devisen om at forandre for at bevare regerede gennem en kalkuleret evig vekslen mellem (pseudo)liberaliseringer og deliberaliseringer. Hvis Historiens afslutning markeres af demokratiets triumf, stod det, som Marina Ottaway et al. (2005: 1) har formuleret sig, klart, at Mellemøsten fortsat har megen historie foran sig. Det er ikke mindst i dette lys, at man skal se de senere års opfordringer til, at mellemøststudierne bevæger sig ind i „post-demokratiseringens æra“ (Albrecht og Schlumberger, 2004: 385; Heydemann, 2002: 60; Bank, forthcoming; for et tidligt eksempel se også Wickham, 1994). I modsætningen til – 1950'ernes og – 1990'ernes interesse for, hvad der ikke var, men (snart) burde være – hvis man skulle følge de generelle politologiske modeller – bør fokus i stedet rettes mod, hvad der faktisk foregår i regionen, selv hvis dette ikke passer ind i et traditionel/moderne eller autokratisk/demokratisk kvasi-teleologisk transitionsskema. Denne tendens har gennem de seneste år blandt andet givet sig til udtryk i en voksende interesse for at forstå autokratiske regimer og deres robusthed frem for forsøg på at spotte mulige spæde tegn på en nært forestående demokratisk revolution, hvilket ifølge Holger Albrecht og Oliver Schlumberger (2004) svarer til at „vente på Godot“. I stedet for at stirre sig blind på „the failure of democratization“ foreslår de ligesom Eva Bellin (2004b; se også Posusney og Angrist, 2005), at man

tænker i „the success of authoritarian regimes“. Ud over at man herved undgår at beskæftige sig med noget måske ønskeligt, men fraværende til fordel for noget faktisk nærværende, vil man ikke blot kunne få bedre indsigt i det politiske liv i autoritære regimer, som – hvilket Posusney (2004: 128) erindrer os om – næsten halvdelen af verdens befolkning fortsat lever under. Man vil også erfare, at fraværet af forandringer *af* regimetype ikke er ensbetydende med, at der ikke er foregået vigtige forandringer *i* regionens autoritære regimer. Med henvisning til Jordan og Yemen har Jillian Schwedler (i Ottaway et al. 2005) peget på, hvordan mange af de store forandringer der gennem det seneste tiår er foregået både i forholdet mellem forskellige dele af oppositionen og i deres relation til regimet, let vil blive igoreret fra et demokratiseringsperspektiv, hvor det politiske liv blot vil fremstå som præget af stilstand. Med andre ord vil man ved kun at se efter tegn på, at den mellemøstlige ørken er ved at forandre sig til en frodig have af demokratier, risikere at overse, at der også kan være liv og aktivitet i et område, som umiddelbart kan fremstå som goldt og livløst.

I sine vidtgående varianter har dette post-demokratiseringsperspektiv givet sig til udtryk i en mere generel skepsis i forhold til nytten af med vold og magt at forsøge at tilpasse sig de fremherskende strømninger inden for den generelle politologiske debat. Med særlig henvisning til den amerikanske kontekst har Lisa Anderson (2006; se også Mitchell, 2003; Kramer, 2001) således kritiseret politologien for at have en provinsiel og snæver politikforståelse, der tager det liberale demokrati som altings målestok. En sådan optik formår imidlertid ikke at forstå mellemøstlig politik, der, som hun bemærker, handler mindre om valgsystemer, parlamenter, partier og andre liberale institutioner end om autoritære regimer, monarkier, klannetværk og religiøse fællesskaber, ligesom det 21. århundredes store temaer ikke handler om forskellen mellem præsidentielle vs. parlamentariske institutioner, men snarere om nation- og identitetsbygning, sekterisk politik, de sejlivede monarkier, uformelle økonomier og transnational terrorisme. Det er ifølge denne mere vidtgående variant derfor i dobbelt forstand tvivlsomt, hvor frugtbart det vil være at forsøge at anskue den politiske udvikling i Mellemøsten gennem generelle demokratiseringslinser. Ud over at regionen ikke har meget at byde på i form af „gode historier“ til den generelle teoretiske debat om demokratiske transitioner, efterlades mellemøstforskere samtidigt uden redskaber til at forstå deres „egen“ region, hvis politiske dynamikker vedbliver med at fremstå som uforståelige og exceptionelle. Frem for at bidrage til etableringen af en politologisk dagsorden baseret på en bredere og mindre provinsiel politikforståelse risikerer mellemøstforskere i stedet blot at blive fastholdt i en dobbelt isolation.

Selvom langt fra alle deler dette radikale synspunkt, er det ikke desto mindre tydeligt, at der er foregået et holdningsskifte i forhold til såvel 1990'ernes forventning om, at Mellemøsten ville imitere udviklingen fra andre steder og

herved følge en universel model for demokratisk transition, der ville bringe regionen „i trit med Historien“, som tiltroen til forsøg inden for politologien på at opstille generelle modeller for politisk forandring. Ud over at rejse spørgsmålet om man, som Frederic Volpi og Francesco Cavatorta har formuleret det, snarere skulle tale om „failure of theory“ frem for „the failure of the Middle East“, synes der således også at være en voksende anerkendelse af, at det er nødvendigt at have blik for forskellige distinkte træk ved mellemøstlig politik. Det giver sig blandt andet til udtryk i en mindre berøringsangst for at beskæftige sig med spørgsmålet om, i hvilket omfang og hvordan Mellemøsten skal opfattes som exceptionel, herunder om islam bør tillægges en rolle og i så fald hvilken (se fx Lust-Okar, n.d.; Bellin, 2004b; Albrecht og Schlumberger, 2004; Volpi og Cavatorta, 2006).

Autokraternes efterår og det (kortvarige) arabiske forår – det (u)almindelige Mellemøsten

Ved første øjekast synes denne udvikling at have mindsket kløften mellem, hvordan Mellemøsten er blevet betragtet inden for mellemøststudierne og i den generelle demokratidebat, hvor regionen i 1980-90'erne som beskrevet gerne blev regnet som anderledes end andre regioner. Da Mellemøsten i begyndelsen af det nye årtusinde for alvor rykker fra marginen til centret af den generelle demokratidebat, hvor transitionsparadigmets teleologi samtidigt var kommet under stigende kritik (Carothers, 2002), var det på den baggrund nærliggende at forvente, at de tidligere rejsefæller på ny var kommet på bølgelængde. Ikke desto mindre fremstod mellemøststudierne igen ude af trit med (i det mindste nogle af) tidens fremherskende opfattelse af Mellemøstens (u)almindelige karakter. Tidligere pessimistiske erklæringer om, at det ikke ville være muligt for demokratiet at trives i Mellemøstens ualmindeligt golde og ugæstfrie ørken, var nu erstattet af langt mere optimistiske vurderinger og en betoning af, hvordan regionen ikke burde behandles som exceptionel.

Dette skift kom vel nok tydeligst til udtryk i debatten omkring Irak-krigen i 2003,¹¹ hvor George W. Bush i modsætning til sin far eksempelvis mente, at Irak var „fully capable of moving toward democracy and living in freedom“, og at et demokratisk Irak kunne udløse en demokratisk domino-effekt i hele regionen. Han anså således „democracy to be right and true for every person in every society“ og afviste i den forbindelse argumenter om, at islam eller andre exceptionelle forhold skulle udgøre nogen uovervindelig hindring for fremkomsten af et demokratisk Mellemøsten. Condoleeza Rice beskrev på lignende vis demokratiet som „the ideal path for every nation“. I modsætning til 1992 mente Powell i 2003, at USA ved at vælge Saddam Hussein kunne skabe en positiv forandring i hele regionen, og afviste i den forbindelse, at „there is any region of the world that cannot support democracy“. Det var langt fra kun

Powell, der havde ændret holdning i perioden mellem de to irakisk-amerikanske krige. Pipes pegede nu på efterkrigstidens succesfulde demokratisering af Japan og Tyskland som model for, hvad USA burde gøre i Irak. Friedman var blevet optimistisk, hvad angår muligheden for at ændre de foromtalte Hama-regler og betonedede, hvordan alle kulturer kunne forandre sig, hvorfor et irakisk regimeskifte kunne have en progressiv transformativ effekt på hele regionen. Ajami talte for en amerikansk anført transformation af hele det arabiske politiske landskab, som ville markere „autokraternes efterår“. På samme vis var Haas nået til den opfattelse, at USA burde engagere sig aktivt i demokratifremme i den muslimske verden, og orientalistikkens *grand old man* Lewis kunne nu forklare, at islam ikke blot rummede en autokratisk, men også en demokratisk strømning, som imidlertid var blevet marginaliseret pga. *vestlig* – fascistisk, nazistisk og kommunistisk – indflydelse. Dette kunne imidlertid omgøres gennem en amerikansk intervention, og han erklærede sig således „meget optimistisk“ mht. muligheden for at udvikle et demokratisk styre i et post-Saddam Irak.

Mens dette holdningsskifte fandt sine mest vidtgående og eksplicitte udtryk inden for den mere policy-orienterede debat, kan denne langt mere optimistiske position også identificeres i den mere snævert akademiske del af den generelle demokratidebat. Trods sin modstand mod Irak-krigen udtrykte Diamond (2003) eksempelvis en „forsigtig optimisme“, hvad angår muligheden for, at Irak kunne blive demokratisk trods mangel på alle de klassiske forudsætninger, og hvis det kunne lade sig gøre i Irak, ville det være muligt overalt. Med henvisning dels til den tidligere, men siden den tredje demokratiseringsbølges forvandling af Sydeuropa og Latinamerika nærmest glemte diskussion om katolicismens forenelighed med demokrati, dels til meningsmålinger om, hvordan muslimer er ligeså pro-demokratiske som alle andre, afviste Diamond endvidere, at islam udgjorde nogen uoverstigelig hindring for et demokratisk Mellemøsten. Selvom demokratiets fuldstændige triumf på globalt plan måske ikke var uundgåelig, mente Diamond endelig også, at vi befandt os i et historisk vendepunkt, hvor det med en visionær strategi ville være muligt fuldstændigt at eliminere den autoritære styreform inden for den næste generation. Det var heller ikke blot i den policy-orienterede debat, at der blev draget sammenligninger mellem efterkrigstidens Japan/Tyskland og nutidens Irak. Selvom der var uenighed om, hvorvidt Irak snarere burde sammenlignes med den mere problematiske demokratisering i det multietniske Bosnien, syntes der at være en generel enighed om, at Mellemøsten ikke var så ualmindelig, at det som sådan ikke gav mening at trække på erfaringer fra demokratiske transitioner andre steder.

Ligesom mellemøststudierne gennem 1990'erne havde været optaget af at spotte spæde demokratiske spirer, finder man hos denne gruppe en tilsvarende søgen efter tegn på, at Mellemøstens golde autokratiske ørken stod på nippet

til at blomstre. Med henvisning til det såkaldte „arabiske forår“ erklærede Charles Krauthammer eksempelvis triumferende, at Bush havde ret i, at det irakiske regimeskifte ville inspirere hele regionen til at kræve reformer, og Steven Cook (2005) pegede på, hvordan politiske aktivisters udfordring af *status quo* allerede havde udmøntet sig i valg i Palæstina og Irak, ligesom libaneserne som del af „cedertræ-revolutionen“ havde tvunget det syriske militær til at trække sig ud af landet, og i Saudi-Arabien blev der eksperimenteret med lokalvalg. Hertil kunne man blandt andet nævne det første ægyptiske præsidentvalg med flere kandidater, genåbningen af det mellem 2001-2003 opløste jordanske parlament og tildelingen af valgret til kuwaitiske kvinder. I samme optimistiske toner bemærkede redaktørerne af et *Journal of Democracy* temanummer om „getting to Arab democracy“, at „the prospect of Arab democracies today seems much less remote than it did a few years ago“ og henviste her til Freedom Houses 2006-opgørelse (Puddington, 2006), hvor det fremgik, at 2005 ikke blot var et af de mest succesfulde år for verdens samlede frihed, siden disse opgørelser blev begyndt i 1972, men at de mellemøstlige forbedringer var de største, der på et enkelt år nogensinde var registreret for en enkelt region.

Disse udviklinger kunne denne gang imidlertid ikke imponere mellemøst-specialisterne, hvor tidligere tiders ukuelige optimisme og tiltro til, at alle mulige små forandringer var tegn på demokratisering, nu var afløst af en desillusioneret bevidsthed om, at selvom også ørkener med mellemrum blomstrer i et væld af farver, vil disse ørkenblomster hurtigt forsvinde igen og ofte uden at efterlade sig synlige eller varige spor. I skærende kontrast til *Journal of Democracy* og Freedom Houses optimistiske vurdering af situationen i 2005, erklærer Steven Heydemann (2006: 146) i *Middle East Journal* eksempelvis, at „even for grizzled veterans of democracy promotion in the Middle East, 2005 was a year of frustration“. Baseret på en kritisk nuancering af udviklingen i blandt andet Ægypten, Libanon, Palæstina, Syrien og Saudi-Arabien, som efter hans mening snarere havde karakter af en form for facadedemokratisering, hvor man forandrer for at bevare, konkluderede han således, at der var tale om en fortsættelse af det „et skridt frem og et tilbage“-mønster, som havde præget regionen gennem de seneste to årtier. Han kritiserede i forlængelse heraf demokratiseringslitteraturen for at overdrive, hvad demokratifremme-initiativer faktisk kan gøre, samtidig med at regionens autokratiske regimers modstandsdygtighed og tilpasningsevne blev undervurderet, og advarede på den baggrund mod naive forventninger om en gentagelse af den østeuropæiske fløjlsrevolution efter Murens fald. Denne indstilling var ganske udbredt inden for mellemøststudierne, hvor der, ud over en udtalt skepsis om, hvorvidt det „arabiske forår“ vitterligt ville forandre noget, også blev advaret mod at drage ufunderede paralleller til andre dele af verden. Samtidig med at det blev betonet, at det ikke gav mening at tale om en særlig demokratiresistent kultur i

Irak, kritiserede Bellin (2004a) eksempelvis sidestillingerne mellem Irak og efterkrigstidens Japan/Tyskland for at ignorere forskellene mellem de to cases, og i en diskussion af årsagen til de mange problemer ved genopbygningen af Irak henførte Peter Sluglett (2006) dette til en mangel på reel indsigt i det irakiske samfund, hvilket “probably has less to do with an unbridgeable gap or ‘clash of civilizations’ between America and Iraq (or the Middle East in general) than the sheer lack of Middle Eastern expertise“ – underforstået mellemøstforskernes.

Ørkenvandring, ørkenblomster og rekognoscerings-ekspeditioner i et (u)almindeligt Mellemøsten

Som bemærket i indledningen er det af flere grunde nærliggende at ty til metaforen om ørkenvandring, når man beskæftiger sig med debatten om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten. I dansk sprogbrug kan udtrykket som bekendt henvise til en ørkesløs beskæftigelse, hvor resultatet i hvert fald ikke står i forhold til indsatsen. Mens der i årene umiddelbart efter den amerikanske afsættelse af Saddam Hussein var modstridende tegn på og delte meninger, om man langt om længe var vidne til dét „arabiske forår“, som med jævne mellemrum havde været varslet gennem de seneste 50 års debat, er det i dag, fire år efter en irakisk domino-effekt skulle have bragt regionen ind i den post-Historiske verden, langt fra kun inden for mellemøststudierne, at man finder en resignerende erkendelse af, at Mellemøsten fortsat mest af alt fremstår som en autokratisk ørken. Det er ganske vist fortsat muligt at spotte elektorale ørkenblomster, men frem for at have udviklet sig til en frodig have af blomstrende demokratier, er de stadig få, og nogle er tilmed allerede nærmest visnet bort igen. I en kritisk replik til de seneste års udvikling opregner MERIPs redaktør Chris Toensing (2007) eksempler på *rollbacks* i blandt andet Yemen og Jordan, *backsliding* i Iran, stilstand i Saudi-Arabien og manipulerede valg i blandt andet Ægypten, hvor de seneste to årtiers vidtgående undtagelsestilstandsbeholdninger endvidere nu blot er skrevet ind i forfatningen. Endeligt er nogle af de lande, hvor den demokratiske udvikling blev anset som mest lovende, i dag enten truet af borgerkrig (Libanon, Palæstina) eller også er den allerede en realitet (Irak). Billedet er ikke mindre nedslående hos eksempelvis Freedom House, der efter den positive beretning om udviklingen i 2005, i 2007-rapporten taler om „freedom stagnation“ og konkluderer, at „freedom slid slowly backward across much of the Middle East last year“ (Melia, 2007; Puddington, 2007), og *Economist* (2007) beskriver en generel trend fra Marokko til den Persiske Bugt, der går i retning af en styrkelse af regimernes kontrol, indskrænkninger af de civile frihedsrettigheder og et aftagende håb for fredelig demokratisk forandring.

Ud over faren for at se fatamorganaer kan vandring i ørkener som tidli-

gere bemærket også være forbundet med, at man ender med at gå i cirkler og således kommer tilbage til steder, man har været før. Hvis man iagttager nogle af de gryende reaktioner på de seneste års negative udvikling, er det nærliggende at tænke i dette sidstnævnte aspekt ved ørkenvandring. Det gælder eksempelvis i skiftet i den officielle amerikanske retorik. Her er kritikken af allierede autokratiske regimer nedtonet, samtidig med at reform/autokrati-dikotomien er erstattet med en pro-vestlig moderat/anti-vestlig radikal-modsætning, hvilket bringer minder tilbage til perioden efter 1950'ernes moderniseringsteoretiske optimisme, hvor demokratifremme blev nedtonet til fordel for stabilitet og støtte til anti-kommunistiske regimer. I den tiltagende *what went wrong*-debat vedrørende Irak er det på tilsvarende vis værd at notere sig genkomsten af udsagn svarende til 1990'ernes om, at Mellemøsten er en særlig *islamisk* region, der marcherer i sin helt egen udemokratiske takt. Friedman (2006) er således ikke alene, når han i en opregning af „15 rules for understanding the Middle East“ synes at være vendt tilbage til sin tidligere ide om særlige Hama-regler og i forlængelse heraf forklarer den amerikanske fiasko i Irak med, at landet allerede før den amerikanske invasion var blevet ødelagt af „1000 års arabisk-muslimske autoritære principper“.

Denne kortlægning af, hvor vi kommer fra og nu befinder os på denne demokratiske ørkenvandring, rejser selvsagt spørgsmålet om fremtidige rejseruter og -fæller, såfremt man vil undgå fortsat at jage fatamorganaer og vandre i cirkler. Hertil kommer spørgsmålet, om den endelige destination også bør korrigeres, således som i hvert fald den mest vidtgående variant af *post-democratization*-strømningen kan ses som eksponent for. Det er i den forbindelse nærliggende at konsultere James Bills (1996) ti år gamle kritiske status over studiet af mellemøstlig politik. Ud over at pege på lighedstrækkene mellem 1950'erne og 1990'ernes *demo-cracy*-stemning inden for mellemøst-studierne, hvilket fik ham til at komme med den siden hyppigt citerede bemærkning om, at det var bekymrende, så lidt vi gennem de seneste 50 års forskning har lært om Mellemøsten, opregner han således også en række aspekter, som han mente, at det var nødvendigt at forholde sig til for komme videre. For det første bør der være mere genuint interdisciplinært samarbejde, hvor der også trækkes på indsigter uden for politologien, herunder ikke mindst antropologien, som efter Bills mening har produceret en række studier af direkte relevans for forståelsen af mellemøstlig politik. I forlængelse heraf peger Bill for det andet på feltarbejdet som en metode, der fortjener større opmærksomhed, samtidig med at han betoner, at man ikke blot må være sig bevidst om de etiske dilemmaer, der kan knytte sig hertil, men også til udfordringen i at lave *teoretisk* informeret feltarbejde. For Bill er det for det tredje også vigtigt at anerkende betydningen af „sprogkunderskaber“ i bred forstand. Det gælder ikke blot den konkrete beherskelse af eksempelvis arabisk, tyrkisk, farsi eller hebra-

isk, som er nødvendig for at få adgang til data, der ikke er gengivet i engelsksprogede kilder. I overført forstand kan man med Dale Eickelman og James Piscatori (1996) også tale om, at islam i vidt omfang udgør „the language of politics“ i Mellemøsten. Den politiske kamp finder således gerne sted inden for en fælles referenceramme, hvor islamiske symboler og historiske referencer selektivt genfortolkes både til at legitimere og til at udfordre *status quo*. Selvom det på denne vis ikke giver mening at tale om en entydig form for „islamisk politik“, der lader sig udlede via studier af Koranen eller *hadith*, men snarere om „the politics of language“, der henter sin specifikke betydning i den konkrete kontekst, fordrer dette aspekt ved mellemøstlig politik ikke desto mindre en vis fortrolighed med dette distinkte „politiske sprog“ i form af en grundlæggende viden om islamiske trosforestillinger, retninger, historiske begivenheder, filosofiske strømninger mv. Samtidig understreger Bill for det fjerde, at mens casestudier af enkelte lande, som mellemøstforskere synes at være en særlig forkærlighed for, kan være værdifulde, er der behov for flere tvær-nationale/kulturelle og multikontekstuelle studier for at kunne skabe de generaliseringer og den teoriudvikling, der skal sætte os i bedre i stand til at forstå (tvær-)regionale politiske processer. Endelig peger Bill også på, at såfremt man skal undgå at blive ved med at gå i cirkler og genopfinde de samme „conceptual wheels“, er det også nødvendigt både at reflektere mere over egne mere eller mindre implicite antagelser og over, hvordan mellemøstlig politik hidtil har været studeret, og hvilke gen- og vildveje der har præget denne færd.

Disse forskellige aspekter konstituerer selvsagt hverken nogen detaljeret eller entydig kurs for, hvordan man kan navigere mellem de faldgruber, der knytter sig til en teleologisk forventning om, „at Vesten er, hvad Mellemøsten er ved at blive“, og til dem, der følger af karakteristikkene af Mellemøsten som en helt unik *islamisk* region, som er dømt til for altid at marchere i sin helt egen udemokratiske takt. Der er snarere tale om en række delvist overlappende retningsanvisninger, og dette og de følgende bidrag i dette temanummer kan i den forbindelse opfattes som en form for „rekognoscerings-ekspeditioner“, der følger forskellige af disse ruter med henblik på at afsøge deres fremkommelighed, hvilket blandt andet sker ved på forskellig vis at forholde sig til spørgsmål som, i) hvad er status for den demokratiske udvikling i Mellemøsten?; ii) i hvilket omfang bør Mellemøsten opfattes som exceptionel, og er dette *in degree* eller *in kind*?; iii) hvilke implikationer har dette for frugtbarheden af generelle teoretiske modeller udviklet på baggrund af erfaringer fra andre dele af verden og for behovet for viden om og (felt)erfaring med distinkte mellemøstlige forhold?; og iv) hvorvidt og i så fald hvordan kan man med nytte kombinere indsigter fra de generalistiske og meget teoribevindte samfundsvidenskabelige discipliner som politologien, områdestudiernes regionale ekspertise samt den klassiske orientalistik?

Noter

1. En særlig tak til André Bank for mange og gode kommentarer og forslag i udarbejdelsen af herværende artikel. Også en tak til Lisa Andersen. Fejl og mangler påhviler selvsagt udelukkende undertegnede.
2. Ikke mindst siden Saida indflydelsesrige og omdiskuterede værk *Orientalism* har termen „orientalisme“ været en omstridt størrelse, der har forandret sig fra at være en relativt nøgtern betegnelse for det akademiske studie af den såkaldte Orient til nærmest at blive et skældsord. For Said refererer orientalisme således primært til en bestemt *style of thought* eller måde at tænke Mellemøsten på, som er nært sammenbundet med en bestemt vestlig identitetskonstruktion og form for subtil magtudøvelse over andre dele af verden. I herværende sammenhæng anvendes termerne orientalistik og orientalisme imidlertid i udgangspunktet som betegnelse for en bestemt akademisk tradition og dennes måde at studere mellemøstlige forhold på. Se i øvrigt Valbjørn og Erslev Andersen (2005)
3. Det skal bemærkes, at Said synes at overspille Mellemøstens rolle som Europas Anden. Dels har der været andre, som har spillet denne rolle, herunder jøderne, dels har Europas egen fortid til tider også indtaget denne funktion, som det fx er tilfældet i forestillingerne om en Middelalder, som udgør Renæssancens modbillede.
4. Om områdestudiernes oprindelse og forbindelse til den Kolde Krig, se Valbjørn og Erslev Andersen (2005) og Mitchell (2003).
5. Det skal retfærdigvis pointeres, at Huntington (1991) på andre tidspunkter også har udtrykt skepsis i forhold til kulturalistiske forklaringsmodeller og peget på, hvordan islam både rummer demokratiske og autokratiske elementer.
6. Om end *clash of civilisations*-begrebet i dag primært forbindes med Huntington, har han faktisk lånt det fra Lewis, der først bruger det i en artikel om forholdet mellem Mellemøsten og Vesten tilbage i 1957 og siden i sin berømte artikel om „The Roots of Muslim Rage“, hvorfra Huntington henter det. Begge artikler er genoptrykt i Lewis (2004)
7. Følgende afsnit inklusive citater baserer sig på Blecher (2003).
8. Der henvises her til Assad-regimets meget blodige nedkæmpning af det Muslimske Broderskabs opstand i den syriske by Hama tilbage i 1982.
9. Det betød selvsagt ikke, at områdestudiekontroversen ikke også udspillede sig i studiet af andre regioner såsom den tidligere østblok. Se fx Karl og Schmitter (1994); Bunce (1995).
10. Om de islamiske kilders tvetydighed mht. demokrati se også Valbjørn (2002).
11. Ud over Blecher (2003) bygger følgende afsnit, herunder citater, også på Gambill (2003), Lewis (2005), Ajami (2005).

Referencer

- Ajami, Fouad (2005). „The Autumn of the Autocrats“, *Foreign Affairs*, May/June.
- Albrecht, Holger og Oliver Schlumberger (2004). „Waiting for Godot: Regime Change Without Democratization in the Middle East“, *International Political Science Review*, Vol. 25, No. 4, pp. 371-392.
- Anderson, Lisa (1991). „Political Pacts, Liberalism and Democracy: The Tunisian National Pact of 1988“, *Government & Opposition*, Vol. 26, No. 2, pp. 244-260.
- Anderson, Lisa (1999). „Politics in the Middle East – Opportunities and Limits in the Quest for Theory“, pp. 1-10 in Mark Tessler, Jodi Nachtway and Anne Banda (eds.), *Area Studies and Social Sciences – Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington: Indiana University Press.

- Anderson, Lisa (2006). „Searching where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 9, No. 1, pp. 189-214.
- Bank, André (forthcoming). „Jenseits des Transitionsparadigmas: Regionale Ordnung, lokale Konflikte und der Formenwandel des Staates im Nahen Osten“ in Martin Beck, Cilja Harders, Annette Jünemann und Stephan Stetter (eds.), *Der Nabe Osten im Umbruch Zwischen Transformation und Autoritarismus*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Bellin, Eva (1994). „Civil Society: Effective Tool of Analysis for Middle East Politics?“, *PS: Political Science*, Vol. 27, No. 3, pp. 509-510.
- Bellin, Eva (2004a). „The Iraqi Intervention and Democracy in Comparative Historical Perspective“, *Political Science Quarterly*, Vol. 119, No. 4, pp. 595-608.
- Bellin, Eva (2004b). „The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective“, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, pp. 139-157.
- Bill, James A. (1996). „The Study of Middle East Politics, 1946-1996: A Stocktaking“, *Middle East Journal*, Vol. 50, No. 4, pp. 501-512.
- Bill, James A. and Carl Leiden (1984). *Politics in the Middle East*, Boston: Little, Brown.
- Binder, Leonard (1976). „Area Studies: A Critical Assessment“, pp. 1-28 in Leonard Binder (ed.), *The Study of the Middle East – Research and Scholarship in the Humanities and The Social Sciences*, New York: John Wiley & Sons.
- Blecher, Robert (2003). „Free People Will Set the Course of History – Intellectuals, Democracy and American Empire“, *Middle East Report Online*, March 2003. (http://www.merip.org/mero/interventions/blecher_interv.html).
- Bromley, Simon (1994). *Rethinking Middle East Politics*, Cambridge: Polity Press.
- Bromley, Simon (1997). „Middle East Exceptionalism: Myth or Reality“, pp. 321-343 in David Potter et al. (eds.), *Democratization*, Cambridge: Polity Press.
- Brumberg, Daniel (2003). *Liberalization versus Democracy – Understanding Arab Political Reform*, Democracy and Rule of Law Project, Number 37 May. Carnegie Endowment for International Peace.
- Brynen, Rex (1992). „Economic Crisis and Post-Rentier Democratization in the Arab World: The Case of Jordan“, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 1, pp. 69-97.
- Brynen, Rex, Bahgat Korany and Paul Noble (1995). „Introduction: Theoretical perspectives on Arab Liberalization and Democratization“, pp. 3-28 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization & Democratization in the Arab World – theoretical perspectives*, Boulder: Lynne Rienner.
- Bunce, Valerie (1995). „Should Transitologists Be Grounded?“, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 1, pp. 111-127.
- Carothers, Thomas (2002). „The End of the Transition Paradigm“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 1, pp. 5-21.
- Cook, S. A. (2005). „The Right Way to Promote Arab Reform“, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 2.
- Diamond, Larry (2003). „Universal Democracy?“, *Policy Review*, Vol. 119, pp. 3-25.
- Diamond, Larry, Juan Linz and Seymour Martin Lipset (eds.) (1988). *Democracy in Developing Countries*, Boulder: Lynne Rienner.
- Diamond, Larry, Juan Linz and Seymour Martin Lipset (eds.) (1990). *Politics in Developing Countries – Comparing Experiences with Democracy*, Boulder: Lynne Rienner.
- Easton, David (1991). „The Division, Integration and Transfer of Knowledge“, pp. 7-36 in David Easton and Corinne Schelling (eds.), *Divided Knowledge – Across Disciplines, Across Cultures*, London: Sage.
- Economist (2007). „Democracy in the Middle East Regression Analysis“, March 15.

- Editors (1992). „The Democracy Agenda in the Arab World“, *Middle East Report*, 174 (Democracy in the Arab World), pp. 3-5+47.
- Ehteshami, Anoushiravan (1999). „Is the Middle East Democratizing?“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 2, pp. 199-217.
- Eickelman, Dale F. & James Piscatori (1996). *Muslim politics*, New Jersey: Princeton University Press.
- Esposito, John and James Piscatori (1991). „Democratization and Islam“, *Middle East Journal*, Vol. 45, No. 3, pp. 427-440.
- Esposito, John and John O. Voll (1996). *Islam and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, Thomas (2006). „15 Rules for Understanding the Middle East“, *New York Times*, December 20.
- Fukuyama, Francis (1989). „The End of History“, *The National Interest*, Vol. 16, pp. 3-18.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*, London: Penguin Books.
- Gambill, Gary C. (2003). „Explaining the Arab Democracy Deficit: Part II: American Policy“, *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 5, Nos. 8-9.
- Hall, Robert B. (1947). *Area Studies: With Special Reference to their Implications for Research in the Social Sciences*, New York: Social Science Research Council.
- Halliday, Fred (1995). *Islam & the Myth of Confrontation – Religion and Politics in the Middle East*, London: I.B. Tauris.
- Heller, Mark (1990). „The Middle East: Out of Step with History“, *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 1, pp. 152-171.
- Heydemann, Steve (2002). „La question de la démocratie dans les travaux sur le monde arabe“, *Critique Internationale*, Vol. 17 (October), pp. 54-62.
- Heydemann, Steve (2006). „In the Shadow of Democracy“, *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 1, pp. 146-157.
- Hudson, Michael C. (1988). „Democratization and the Problem of Legitimacy in Middle East Politics – Presidential Address 1987“, *MESA Bulletin*, Vol. 22, No. 2, pp. 157-171.
- Hudson, Michael C. (1991). „After the Gulf War: Prospects for Democratization in the Arab World“, *Middle East Journal*, Vol. 45, No. 3, pp. 409-426.
- Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Huntington, Samuel P. (1984). „Will More Countries become Democratic?“, *Political Science Quarterly*, Vol. 99, No. 2, pp. 193-218.
- Huntington, Samuel P. (1991). „Democracy’s Third Wave“, *Journal of Democracy*, Vol. 2, No. 2, pp. 12-34.
- Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone.
- Ibrahim, Saad Eddin (1993). „Crises, Elites, and Democratization in the Arab World“, *Middle East Journal*, 47, 2, pp. 292-305.
- Issawi, Charles (1956). „The Economic and Social Foundation of Democracy in the Middle East“, *International Affairs*, Vol. 32, No. 1, pp. 27-42.
- Karl, Terry L. & Philippe Schmitter (1994). „The Conceptual Travels of Transitory and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?“, *Slavic Review*, Vol. 53, No. 1, pp. 137-185.
- Kedourie, Elie (1987). „The Nation-State in the Middle East“, *The Jerusalem Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 3, pp. 1-9.
- Kedourie, Elie (1994). *Democracy and Arab Political Culture*, London: Frank Cass.

- Khalidi, Rashid (1995). „Is There a Future for Middle East Studies“, *MESA Bulletin*, Vol. 29, No. 1, pp. 1-7.
- Khalidi, Rashid (2003). „The Middle East as an Area in an Era of Globalization“, pp. 171-190 in Ali Mirsepassi et al. (eds.), *Localizing Knowledge in a Globalizing World – Recasting the Area Studies Debate*, New York: Syracuse University Press.
- Kienle, Eberhard (2001). *Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt*, London: I.B. Tauris.
- Kramer, Martin (2001). *Ivory Towers on Sand – The Failure of Middle Eastern Studies in America*, Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Lerner, Daniel (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York: The Free Press of Glencoe.
- Lewis, Bernard (1993). „Islam and Liberal Democracy“, *Atlantic Monthly*, Vol. 271, No. 2, pp. 89-98.
- Lewis, Bernard (2004). *From Babel to Dragomans – Interpreting the Middle East*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lewis, Bernard (2005). „Freedom and Justice in the Modern Middle East“, *Foreign Affairs*, May/June, pp. 36-51.
- Lockman, Zachary (2004). *Contending Visions of the Middle East – The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Luciani, Giacomo (1987). „Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework“, pp. 63-82 in Giacomo Luciani and Hazem Beblawi (eds.), *The Rentier State*, Kent: Croom Helm.
- Luciani, Giacomo (1994). „The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratization“, pp. 130-155 in Ghassan Salamé (ed.), *Democracy without democrats? – the Renewal of Politics in the Muslim World*, London: I.B. Tauris.
- Lust-Okar, Ellen (2006). „Elections under Authoritarianism: Preliminary Lessons from Jordan“, *Democratization*, Vol. 13, No. 3, pp. 456-471.
- Lust-Okar, Ellen (n.d.). „Why the failure of Democratization? Explaining ‘Middle East Exceptionalism‘“, unpublished paper. (<http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/seminars/lust-okar.pdf> <accessed 250107>).
- Melia, Thomas O. (2007). „Middle Eastern Freedom Lags as Washington Turns Away“, *Daily Star*, February 8.
- Mitchell, Timothy (2003). „The Middle East in the Past and Future Social Science“, in David L. Szanton (ed.), *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*, Berkeley: University of California Press.
- Norton, August Richard (1993). „The Future of Civil Society in the Middle East“, *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 2, pp. 205-216.
- Norton, August Richard (ed.) (1994). *Civil Society in the Middle East*, Leiden: E.J. Brill.
- O'Donnel, Guillermo, Philippe Schmitter and Laurence Whitehead (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ottaway, Marina S. et al. (2005). „Democracy: Rising Tide or Mirage?“, *Middle East Policy*, Vol. 12, No. 2, pp. 1-27.
- Posusney, Marsha Pripstein (2004). „Enduring Authoritarianism: Middle East Lessons for Comparative Theory“, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, pp. 127-138.
- Posusney, Marsha Pripstein and Michele Penner Angrist (eds.) (2005). *Authoritarianism in the Middle East – Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner.
- Puddington, Arch (2006). „Freedom in the World 2006: Middle East Progress Amid Global Gains“, *Freedom House*. (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=130&year=2006>).
- Puddington, Arch (2007). „Freedom in the World 2007: Freedom Stagnation Amid

- Pushback against Democracy“, *Freedom House*. (http://www.freedomhouse.org/uploads/press_release/fiw07_overview_final.pdf).
- Pye, Lucian W. (1975). „The Confrontation between Discipline and Area Studies“, pp. 3-22 in Lucian W. Pye (ed.), *Political Science and Area Studies – Rivals or Partners?*, Bloomington: Indiana University Press.
- Rostow, Walt Whitman (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, New York: Cambridge University Press.
- Sadowski, Yahya (1993). „The New Orientalism and the Democracy Debate“, *Middle East Report*, No. 183, pp. 14-21.
- Said, Edward (1978). *Orientalism – Western Conceptions of the Orient*, London: Routledge & Keegan Paul.
- Salamé, Ghassan (1994). „Where are the Democrats?“, in Ghassan Salamé (ed.), *Democracy without Democrats? – the Renewal of Politics in the Muslim World*, London: I.B. Tauris.
- Schlumberger, Oliver (2006). „Dancing with Wolves: Dilemmas of Democracy Promotion in Authoritarian Contexts“, pp. 33-60 in Dietrich Jung (ed.), *Democratization and Development – New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave.
- Schwedler, Jillian and Laryssa Chomiak (2006). „And the Winner is ... Authoritarian Elections in the Arab World“, *Middle East Report*, No. 238, pp. 12-19.
- Shin, Doh Chull (1994). „On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research“, *World Politics*, Vol. 47, No. 1, pp. 135-170.
- Sluglett, Peter (2006). „Blunder Books: Iraq since Saddam“, *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, pp. 361-368.
- Tessler, Mark et al. (1999). „Introduction: The Area Studies Controversy“, p. vii-xxi in Mark Tessler et al. (eds.), *Area Studies and Social Sciences – Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington: Indiana University Press.
- Toensing, Chris (2007). „Regional Implications of the Iraq War“, *Foreign Policy in Focus*, March 27.
- Turner, Bryan S. (1974). *Weber and Islam: A Critical Study*, London: Routledge.
- Valbjørn, Morten (2002). „Islam og den muslimske demokratikløft“, *Mellemøst-information*, 19. årgang, nr. 4, pp. 16-22.
- Valbjørn, Morten og Lars Erslev Andersen (2005). „Mellemøsten: En (u)almindelig region – studiet af Mellemøsten i teoriehistorisk perspektiv“, pp. 115-130 i Lars Erslev Andersen, Søren Hove og Maj Vingum Jensen (red.), *Mellemøstbåndbogen – Fakta om landene i Mellemøsten og Nordafrika*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Voll, John O. and John Esposito (1994). „Islam’s Democratic Essence“, *Middle East Quarterly*, Vol. 1, No. 3.
- Volpi, John O. and Francesco Cavatorta (2006). „Forgetting Democratization? Recasting Power and Authority in a Plural Muslim World“, *Democratization*, Vol. 13, No. 3, pp. 363-372.
- Wallerstein, Immanuel (1998). *Luk Samfundsvidenskaberne op!*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Wickham, Carrie Rosefsky (1994). „Beyond Democratization: Political Change in the Arab World“, *PS: Political Science*, Vol. 27, No. 3, pp. 507-509.
- Wiktorowicz, Quintan (2001). *The Management of Islamic Activism – Salafis, the Muslim Brotherhood, and State Power in Jordan*, Albany: State University of New York Press.
- Wolf-Gazo, Ernst (2005). „Weber and Islam“, *ISIM Review*, 16 Autumn, pp. 44-45.
- Zhao, Shanyang (1991). „Metatheory, Metamethod, Meta-data-analysis: What, Why, and How?“, *Sociological Perspectives*, Vol. 34, No. 3, pp. 377-390.